

Martialis egy pécsi gimnáziumban avagy Babits Mihály és a gyermekkor vége

Nos in diem vivimus; quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus; itaque soli sumus liberi.

(Marcus Tullius Cicero: *Tusculanae disputationes* V. 11.33.)

Habent sua fata libelli. A kéziratgyűjteményeknek pedig még inkább. Sajnos ez a sors sok esetben megismerhetetlen, felfejthetetlen. Bizonytalanság jellemzi azt az alább részletezett kéziratot is, amely néhány évvel ezelőtt bukkant fel az antikváriumi forgalomban. Ennek az eredete ugyan nem kétséges, hiszen a Zirc-Ciszterci Rend Pécsi Római Katolikus Főgimnáziumának önképzőköri dokumentumai, irodalmi alkotások és néhány velük kapcsolatos bírálat olvasható benne, de hogy keletkezési helyéről milyen módon és tulajdonos(ok)on át vezetett útja szem elé kerüléséig, azt nem lehet tudni. Vándorlása tehát a possessor(ok) vonalán a ködbe vész. S önmagában egy önképzőkör, iskolai szakkör fennmaradt irományai sem igényelhetik a szűken érintettekén kívül a közérdeklődés felerősödését. Csakhogy e füzet különleges nevezetessége abban rejlik, hogy több helyen a gimnazista Babits Mihály ceruzás kézjegyét és megjegyzéseit, illetve tintával írt, ismeretlen műfordításait és önálló önképzőköri bírálatát tartalmazza.

Fizikai állag és leírás

A füzet teste igen erős kartonlap kötéssel van megerősítve, amelyet fekete színű, anyagában pontszerű mintákkal díszített papírral fedtek be. Mérete 17×21,5 cm, ami a mai kiadványméretezés szerint az A5- és C5-ös formátumok között van, napjainkban ezt a nagyságot legtöbbször gyermekkönyvknél alkalmazzák. A bekötés ideje pontosan nem határozható meg, de külső kinézete (és mérete) szinte teljesen azonos az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézet könyvtárában lévő, 1890–1910 között készült disszertációkéval. Ez mintha azt a következtetést engedné meg, hogy a kötés korabeli, esetleg a szövegek keletkezése után nem sok idővel készült. Gerince erősen rongált, de mivel maga a kötetesi munka igen szakszerű volt, eredménye is tartós védettséget adott, s az egyes lapokat nem fenyegeti a szétesés veszélye. A kötetstáblán is található sérülések: kopás (főleg a sarkokon és a szegélyeken), víz- vagy egyéb folyadéknyomok, amit a felhólyagosodott papír mutat. Az első kötetstábla közepén egy mintegy 11 cm átmérőjű edény lenyo-

mata látható. Ezek a károsodások azonban nem veszélyeztetik a füzet használhatóságát.

A „füzettest” jelenleg 57 számozatlan lapot, azaz 114 oldalt tartalmaz. Üres oldalak a [2.], [7.], [15.], [22–23.], [36.], [39–40.], [51–52.], [61.], [64–65.], [68.], [70.], [72.], [76.], [78.], [87.], [89.], [92.], [101.] és a [104.] számúak. A lapok erős fűzőzsinórral egymáshoz, elől-hátul pedig két-két helyen a kötéstáblákhoz vannak erősítve. A füzet teste mindkét oldalon csak egy előzéklappal csatlakozik a kötéstáblához, mai formájában cím- vagy címhez hasonló funkciót betöltő oldalt nem tartalmaz. (Erről a következőkben szó fog esni még.) A gyűjtemény különböző minőségű, általában fényezett, de eltérő cellulóztartalmú papírlapokból áll, emiatt világos és sárgultabb oldalak egyaránt előfordulnak benne, azaz a papírmínőség változó. Laponként legalább egyszeres függőleges hajtásnyom figyelhető meg (ennek funkciójáról is később esik majd szó), de van olyan is, amelyiken két párhuzamos hajtásnyom található. Az egyes papírlapok mai nagysága gyakorlatilag megegyezik a kötéstábláéval; eredeti méretükről azonban semmi biztosat nem lehet állítani azon kívül, hogy a szövegek már ebben a nagyságban kerültek rájuk, tehát végleges méretüket nem kötés közben kapták meg, hanem éppen fordítva: a kötés méretét szabta meg a papírnagyság. Vízjelnek csupán három helyen van nyoma, ebből az egyik egy növényornamentika töredéke, kettő pedig a Péterfalva¹ felirat. A lapokon a szöveg írása előtti margó kijelölésének általában nincsen jele. A verseket szerzőik természetesen az egyes oldalak közepére igyekeztek írni, a prózai szövegeket pedig egyenletesen elosztva a papír két szélé közé. Azok, akik margót hagytak, váltakozva tisztelték a jobb és a bal oldalt, de együtt a kettőt egyikük sem. Egyes diákok a papírszéli egyenletes üres területet a papír függőleges behajtásával igyekeztek kijelölni, ez a magyarázata a kettős hajtásnyomnak. Ami az írásképet illeti, a bírálat alá bocsátott művek általában egyéni jegyeket nélkülöző szépírással készültek. Ez valószínűleg a jól olvashatóságot volt hivatva szolgálni, és ugyanez a szokás figyelhető meg a századfordulós egyetemi disszertációkban is. Arra is lehet azonban gondolni, hogy az íráskép alapján (főképp, ha naponta lehet szembesülni azzal), viszonylag könnyű azonosítani egy szerzőt, s a szépírás névtelensége az objektív vélemény megfogalmazásában segített. A másolók talán osztálytársak vagy családtagok lehettek. De ez nem volt erősen betartott és betartatott szabály, hiszen éppen Babits Mihály Martialis-fordításai saját kézírásában olvashatók, s annak jellegzetes jegyeit nyilván fel lehetett ismerni. A füzet szövegei mind magyar nyelvűek, kivéve egy versfordítás német eredetijét, amelyet ráadásul írott gót betűkkel örökítettek meg. Mind a szépírással (másolással), mind a saját kézírással írt szövegek jól olvashatók. A benyújtott dolgozatok és a bírálatok is fekete színű tintaírással készültek. Ez alól csak bizonyos dolgozatok „fejlécén” (a felében összehajtott lapok első féloldalán) található, az önképzőkör alelnökétől (Babitstól, később Frank Richárdtól) származó ceru-

zás feljegyzések, illetve egyes dolgozatokba szintén ceruzával tett hibajelzések, javítások jelentenek kivételt.

Egy-egy oldalon, a füzet egészét tekintve a sorok száma tág határok között változik, tíz a legkevesebb és harminchat a legtöbb. Ez utóbbi azonban (egyébként egy bírálat) a rendelkezésre álló helynek csupán a felét használja ki, ezért sorai sokkal zsúfoltabbak, mint bármely más írásé. Az alacsonyabb sorszám értelemszerűen a versekre vonatkozik, míg a magasabb a prózai művekre és a bírálatokra. Ezek átlagos sorszáma 25 és 28 között van. A személyes írásképek láthatóan különböznek egymástól, a zsúfolt betűsűrűségű, viszonylag nehezebben olvasható sorok a szerzők általi írással benyújtott dolgozatok között találhatóak, a másolt, szépírásos szövegek betűsűrűsége értelemszerűen szellősebb, elolvasásuk semmiféle gondot nem okoz. Az írásképek között életkori eltérések nem fedezhetők fel. Nincs gyerekes írás, sőt, a saját kezű írások mindegyike jól azonosítható karakterjegyekkel rendelkezik. Ennek oka abban kereshető, hogy az önképzőkör tagjai a gimnázium legjobb, legambiciózusabb diákjai közül kerültek ki, akik utolsó gimnáziumi éveikre többnyire már eszközként birtokolták az írás tudományát, s a rendszeres gyakorlat egyéni jellegzetességeket adott annak. Megállapítható az is, hogy Babits Mihály sorvezetése, valamint betűformálása a következő években nem változott jelentősen, írásképe felnőttkori írásának szinte minden jellegzetességét már ebben az időszakban magában hordozta. Annak megjelenésén ezentúl már csak a körülmények, a pillanatnyi érzelmi állapot s nem a technika bizonytalanságai módosítottak.

A füzetnek jelenleg címlapja nincs, de volt; erre az első lap gerinc melletti részén ragasztásnyomok, illetve az első szennylap (előzéklap) belső oldalán lévő, fordított írásnyomok utalnak, amelyek az első oldalról (a „címoldalról”) kerültek oda, még a tinta megszáradása előtt. Az eredeti első lapot tehát utólag kitépték, talán az első tulajdonos nevének vagy egyéb adatok feltüntetése miatt. Emiatt ma már az sem állapítható meg, hogy a füzet vajon egy sorozat tagja volt-e, amely az önképzőkörben tárgyalt munkákat s azok bírálatait bizonyos időszakonként összegyűjtve tartalmazta (s emiatt esetleg számítani lehetne Babits Mihály egyéb önképzőköri írásainak felbukkanására is), avagy csak a fellelt maradékból készült ez az alkalmi füzet. Ezt az utóbbi lehetőséget látszik megerősíteni az, hogy a bírálatok egy része hiányzik, s az 1900–1901-es tanév önképzőköri dokumentumai végére bekötötték az 1899–1900-as tanév 52. számú pályaművét, szintén bírálat nélkül.

Tartalom

A kéziratgyűjtemény tizennégy, bírálatra elfogadott munkát tartalmaz, ezek egyesesen verses és prózai alkotások (novellák és egy értekezés), önálló művek, illetve műfordítások. Mellettük még hat bírálat is olvasható. Ahogyan

már volt róla szó, mind az 1900–1901-es tanévben keletkezett, kivéve az utolsót, amely az azt megelőzőben. A dolgozatok kronologikus sorrendben követik egymást, a megegyező dátumúak sorszáma különböző. A rostáló bizottság által méltányolt, azaz bírálatra elfogadott, s ezt annak elnöke által jelzett írások papírját középen függőleges irányban kettéhajtották, az első féoldalra (a „fejlécre”), amely bekötés után a hátsó oldal gerinc melletti felévé változott, tintával ráírták a két bíráló nevét, majd az önképzőkori titkár (titkoknok) kézjegyével látta el és dátumozta az alkotást. Ha a hátsó oldalon is volt írás, akkor az egészet betették egy mindnégy oldalán üres papírlapba, s avval együtt hajtották az egészet félbe. Ez a módszer megfelelt a korabeli közgazgatási és peres ügyiratkezelésnek. A bíráló elkészülte után, a soron következő önképzőkori ülésen megtárgyalták a művet (egy alkalommal többet is), s ezután írta fel általában az önképzőkör alelnöke a bírálók neve fölé ceruzával a szerző (fordító) nevét. Esetleg még más megjegyzést is fűzhetett a dolgozathoz vagy annak valamely körülményéhez. Hogy a bíráló elkészítésére mennyi időt lehetett igénybe venni, illetve a véleményezett művet mennyi idő múlva tárgyalták meg, azt nem lehet tudni; ezeket az időpontokat ugyanis a füzetben dátumok nem jelölik.

A gyűjtemény nem tartalmaz minden, a sorszámozás szerint elkészült és megtárgyalt művet. A 16. sorszámú munka hiányzik, s a füzetben nincs nyoma, hogy azt eredetileg is bekötötték volna. A 19. szám a 20. után van kötve. A 21., 23., 27. és 28. számok hiányoznak, de az utólagos csonkítás nem állapítható meg. A 30. szám a 31. után van kötve. A 30. szám után ez a mondat olvasható ceruzairással: „Hiányzik 4 db”. Az ezt követő oldalon szintén ceruzával egy hiányzó mű szerzőjének a neve s címe olvasható: „Balta Béla: A nők szerepe szabadságharcunkban.” Ezen a helyen a gerinc mellett található papírnyomokból ítélve, valóban több lapot kiszakítottak. Nem lehet azonban tudni, hogy a 4 db 4 lapot (8 oldalt) jelent-e, avagy négy további mű hiányzik, esetleg a megjegyzés az előzőekben hiányzókra utal-e.

A dolgozatok mindegyikét szépírással, azaz idegen kéz által rögzítették, az egyetlen kivételt Babits Mihály műfordításai jelentik. Ennek füzeten belüli sorszáma: 25, s a [45–50.] oldalakon olvasható, beadásának időpontja: 1901. január 27. Kijelölt bírálói Kircz József és Vérffy Aladár voltak, de véleményüket összegző írásukat a gyűjtemény nem tartalmazza. A hat bíráló közül viszont öt saját kezű írás, s csak egy mutatja más kéz nyomát. Mindegyik a vonatkozó pályamunka után van bekötve, Babits Mihályé a 30. számú, a nevét titokban tartó szerző, *Béla herczeg* című, verses művét követi a [79–80.] oldalakon. Babits Mihály önképzőkör alelnöki kézjegye és egy-két mondatos megjegyzése olvasható még a [8.], [12.], [16.], [20.], [34.], [46.] és az [50.] oldalakon.

Babits Mihály kézírásának sajátosságai

Már a bevezető mondatokban szó esett róla: a füzet különleges érdekességét az adja, hogy tartalmazza a gimnazista Babits Mihály három, eddig ismeretlen Martialis-fordítását, valamint egy önálló bírálatát, saját kézírásában.² A három epigramma³ és a hozzájuk fűzött magyarázó szöveg a következő:

Füzet olvasóimhoz.

- Fordítás Martialisból. -

Nányszer találkozsom, Luperus, veled:
 „Elkülönböztetve szolgálmat?” mindig kérded,
 „Hogy epigrammáid könyved néki add át:
 Kamasz megküldöm; engedél: olvassam hát!”

Nincs ok, miért szolgálod, Luperus, fáraszd,
 Nagy árt, a míg elért a külvárost!

Es három hosszú emlletre mászik...
 Mit kérsz, nekem sokkal könnyebbnek látszik.

Hogy foglalkoztamig kell csak lemenned,
 Caesarral átellenbe könyves üzlet,
 Kinnva ajtaján a könyves sorja,
 Olvashatóz onnan minden költőt sorba.

Ott pár szót cótam Atreusussal váltás csak,
 - neve ez lévén a bolt gardájának, -
 Egyre vagy másire könyvespolcokról szépen
 Leadja néked biboros kötésben

Majd Martialist át demaroslét?...
 -- De bölcsen mondd: annyit meg nem ér!

~ ~ ~

Fukar olvasóhoz.
– Fordítás Martiálisból. –

Hányszor találkozom, Luperus, véled:
„Elküldhetem szolgálmat?” mindig kérded,
„Hogy epigrammás könyved néki add át:
Hamar megküldöm; engedd: olvassam hát!”

Nincs ok, miért szolgálád, Luperus, fáraszd,
Nagy út, a míg eléri a külvárost
És három hosszú emeletre mászik...
Mit kérsz, nekem sokkal könnyebbnek látszik.

Hisz Argiletumig kell csak lemenned,
Caesarral átellenbe könyves üzlet,
Kiírva ajtaján a könyvek sorja,
Olvashatsz onnan minden költőt sorba.

Ott pár szót értem Atrectuszsza váltás csak,
– Neve ez lévén a bolt gazdájának, –
S egyik vagy másik könyvespolcra szépen
Leadja néked bíboros kötésben
Majd Martiális öt denárodér’...
...De bölcsen mondod: annyit meg nem ér!

Őszinte szó.
– Fordítás Martiálisból. –

„Valót mondj nekem róla, Marcus, kérlek,
Tudod: imádom az őszinteséget.”
Így kérsz, ha műveidből olvasol föl,
S klienseidnek ha kell tanácsot adni,
Te, Gallicus folyton csak így könyörgöl.
S bajos kéréseid mindig megtagadni.
Tehát halld, Gallicus; mondok őszinte szót:
„Nem hallgatod bizony szívesen a valót!”

A megszegyenült pöffeszkedő.
– Fordítás Martiálisból. –

Rendelvényét urunknak, istenünknek,
Mely biztosítja díszesebb helyünket
– Szerinte külön sort kap a lovag –:
:A míg dicséri Phasis a színházban,

Phasis pompázva bíboros ruhában,
 És hajtogatja gógtól duzzatag
 Ajakkal: „Végre tűrhetőbb ülésünk,
 Most visszaszállt [!] lovagi tekintélyünk,
 Most nem szorongat, piszkol a tömeg!";
 Míg hátradőlve ígyen szórja gúnyját:
 :- A közt a bíbor, kényes úri bundát
 Leitus színházi rendőr fogja meg.*

*Az eredetiben az van: „megparancsolja a bundának, hogy keljen fel”. Ez a latinban meglehetősen; de magyarul bajos lenne kifejezni. Azért itt, mint kivált az utóbbi versben több helyütt is, nagyobb szabadsággal éltem. Kitettem a versben a régiségtani magyarázatot is, hogy jegyzetek nélkül (melyek forrásomban [Pirchala: anthologia latina IV. kiadás] közölve vannak) érthető legyen. – Az utolsóban a letartóztatás azért történik, mert Phasis nem volt lovagi származású. –

Babits Mihály később keletkezett műveinek egyik igen jellemző helyesírási vonása, hogy meglehetősen szabadsággal bánt az ékezőssel és központozással, s hasonlóan alkalmazta az egybeírás, illetve a szórendi szabályokat is. Az ékezési következetlenség megfigyelhető ezekben az írásaiban is, például a *fordítás* szó két helyen rövid, egy esetben pedig hosszú *í*-vel olvasható, s a magánhangzók hosszúságának jelölése máshol is eltér az akadémiai helyesírás (akkori és mai) szabályaitól, de ezt verstani és szokásbeli okokkal⁴ egyaránt lehet magyarázni. Előbbiek indokolják nyilvánvalóan az 1,117,2 és a 8,76,6 sorainak *mindíg*, illetve az ugyanebben az epigrammában olvasható *őszinte*, *őszinteség* formát. A jegyzetben két jelentős ékezési sajátosság található: az egyik a *magyarúl*, a másik pedig a *származásu*. Ezeket prozódiai követelmények nem indokolják, ellenben a hangzás utáni (szokásbeli) írásképet mutatják. Hogy azonban az ékezések között világosan különbséget tett, azt például az 1,117,11 kezdő szava, a *Kiírva* mutatja. Hozzá lehet tenni mindehhez még azt is, hogy a magyar helyesírás szabályozottsága ellenére sem teszi lehetővé egyes magán- és mássalhangzók, ejtésnek megfelelő rögzítését. Ami a fontosabb íráshibákat illeti: az 1,117,16 első szavában a *d* betű helyébe először *e*-t, aztán pedig *j*-t akart írni. Ugyanitt a *néked* befejező *d*-je után még folytatni akarta a szót. A 8,76 alcímében szereplő *Fordítás* szó *s* betűjét megtoldotta először egy *á*-val, amelyet később áthúzott. Az 5,8 címében a kettős *f* helyett valami mást kezdett írni, ami nem azonosítható biztosan. Végül ugyanitt, a 8. sor kezdő szavát többször is elkezdte, az áthúzások ennek nyomait hordják: eredetileg *És*-t írt, amelyet később *Most*-ra javított. Viszont *Martialis* nevének kezdőbetűje nem értelmezhető kis *m*-ként, ezt a sorkezdő *M* betűk bizonyítják. Ezek között ugyan két eltérő típus is található (az 1, 117, 8. és 17., illetve a 5, 8; 2., 8. és 9–10. sorainak az elején), ez azonban csak azt mutatja, hogy írása még nem állandósult teljesen; a kisbetűre hasonlító forma felülről

induló betűkezdetével világosan utal nagybetű voltára (ahogyan az az ún. „fejlécen” is látható). Megkockáztatható talán az a feltevés, hogy Babits azért írt kétféle nagy *M* betűt, mert a kicsit és nagyot meg akarta különböztetni egymástól, csak választása nem vált még rutinná (esetleg a tartalomra koncentráló igyekezet vagy a sietség ebben a vonatkozásban figyelmetlenné tette), s ezért alkalmazta a könnyebben összetéveszthető betűformát is. Kis *m* betűi egyébként világosan lenről kezdődő vonallal indulnak, ez látható az 1,117,2-ben (*mindíg*), 1,117,4-ben (*megküldöm*), 1,117,7-ben (*mászik*), 1,117,12-ben (*minden*) stb. Írásának jellegzetessége még, hogy a nagybetűk egy része kezdővonalat tartalmaz, ez az *A*, *N*, *M* betűk esetében figyelhető meg. Ugyancsak előfordul még a hiátus jelölése aposztróffal, de már nem következetesen. Az *a míg* (1,117,6 és 5,8,4), valamint az *A' közt* (5,8,11) írásmód kimondottan archaizáló tendenciát mutat, ezt a megoldást már a forrásként használt Pirchala-antológia magyar szövege sem alkalmazta. Összefoglalva tehát: az írás közbeni tévesztések nyilván a formára való koncentrálás törekvésében születtek, s nem nevezhetők tudatlanságból eredő helyesírási hibáknak. Ortográfiájának kettős, azaz a szóelemzés és az ejtés jegyeit egyaránt magában foglaló jellegét mutatja, hogy a *hosszu* szóban (1,117,7) a kettős mássalhangzót két *s*-sel és egy *z*-vel írta, de az *Atrectuszsza* szóban még két *sz*-t írt egymás mellé; talán azért, hogy az alapszót és a ragot egyaránt érzékeltethesse. Ugyancsak a még érvényben lévő *cz* jelölését mutatja a *Könyvespolc*ről (1,117,15) szó.

A versek írásképe egyenletes, nem szépírás, de látszik a sorvezetésen, hogy papírra vetőjük különös súlyt fektetett a külalakra is. Főleg akkor szembeötlő ez, ha összehasonlítjuk a jegyzet szintén rendezett, mégis jobban elkapkodott írásával: utóbbit a *t* betűk áthúzása, a szavak belsejének változó betűmérete, a hullámzóbb sorvezetés is mutatja. Az epigrammák címét alsó bekeretezéssel emelte ki, végüket két kis szimbólummal érzékeltette, a jegyzetet pedig egy vízszintes vonal alatt kezdte el. Mindez a gondos, megtervezett munkát tükrözi, azt a komolyságot, amit egy ilyen önképzőköri feladat végrehajtása igényelt.

A fordítások verstani és filológiai jellegzetességei

Ahogyan az már első pillanatban is szembeötlő, a gimnazista Babits fordításai rímeseek és időmértékesek egyszerre. Az első epigrammában párrímeket, a másodikban párrímeket és keresztrímet, a harmadikban pedig párrímeket és ölelkező rímeket alkalmazott. Ezek természetesen az eredetiben nem találhatóak meg. Martialis rímes fordítása ha nem is gyakori, de előfordul: Kosztolányi szintén így adta vissza néhány epigrammáját. Igaz, hogy ezek a hatások, Babits megoldásainál sokkal nagyobb formai szabadságot képviselő versek inkább az átköltés, mint a fordítás megnevezést érdemlik. Léteznek

német nyelvű rímes fordítások is.⁵ Babits betartotta a sorok számát is, csak az első epigrammát osztotta versszakokra, felismerve a tartalmi tagolást, amely véletlenül a magyar verselési hagyománnyal is részben egyezik. Verslábai és sormetszetei szinte mindenhol követik az eredetit, ezt azonban néhány helyen csak a helyesírás rovására tudta megvalósítani. Talán érdemes itt még egyszer felsorolni ezeket a helyeket: *mindíg* (1, 117, 2; 8, 76, 6), *hosszu* (1, 117, 7), *őszinteséget* (8, 76, 2), *őszinte* (8, 76, 7), *szívessen* (8, 76, 8), *visszaszállt* [!] (5, 8, 8), *színházi* (5, 8, 12). Ezenkívül a nagy *I* felett soha nincs pont, amit a századfordulón érvényes helyesírási szabályzat nem követelt meg.

Néhány helyen azonban valódi verstani és fordítási hiba is előfordul, amit az ismeretlen bíráló ceruzás aláhúzásokkal és megjegyzésekkel kommentált. Így például az 1, 117, 4 utolsó három szava s ezen belül különösen a második szó esett kifogás alá. Az eredeti sor ugyanis így hangzik: *Lectum quem tibi protinus remittam?*⁶ Itt a *lego*, ~ *ere* (olvas) ige supinumának accusativusát, amelynek jelentése: *átolvasás végett* (Csengery János fordításában: *átolvasva*), felszólító móddal adta vissza, amit az eredeti szöveg nem tartalmaz. Ugyanígy az 1, 117, 7-ben a *hosszu emeletre* kifejezés belső szóhatára két vonallal aláhúzott, felette egy hosszú s egy rövid szótag verstani jelölése, a margón pedig a *troch[eus]*! megjegyzés olvasható. A problémát az okozza, hogy a két szó határán, mivel a fordítás magyar nyelvű, az időmértékes és a hangsúlyos verselés ütemei (és a sormetszet) találkoznak egymással, s ez skandaláskor egyszer így, egyszer úgy adja ki a ritmust. (Természetesen az időmértékes eredetit figyelembe véve, a morák a fontosabbak.) A 8, 76, 3 dupla ceruzás aláhúzása az *olvasol* szó végén található, s a margóra írt megjegyzés a következő: *ik-es ige?!* A vonatkozó sor Martialisnál így hangzik: *Sic et cum recitas tuos libellos.*⁷ Az eredetiben tehát a főnév pluralis accusativusban áll. Babits azonban az esetet megváltoztatta, ámde az általa alkalmazott partitivus („a te könyveidet” helyett: [valamit] „a könyveidből/műveidből”) a határozott tárgyat határozatlanná teszi. A magyar nyelv határozatlan tárgy esetében alanyi ragozást használ, amelynek egyes szám második személyű alakja szabályos képzéssel így szólna: *olvassz*. Ez ellen azonban (a rossz hangzás miatt) a nyelvérzék tiltakozik, s ezért alkalmazta Babits a fenti, *olvasol* formát. Ennek ragja viszont megegyezne a hasonló számú és személyű ikes raggal, ha maga az *olvas* ige ikes ragozása lenne. S ezt kifogásolta a szöveghez túlságosan ragaszkodó bíráló megjegyzésével. Ugyancsak a 8, 76, 7-ben található egy verstani kifogás: ez a *mondok* szó fölé írt hosszú és rövid szótag jeléből, illetve a margóra írt *troch[eus]*! megjegyzésből áll. Ezenkívül a következő sorban olvasható *szívessen* szó helyesírását is jogosan tette szóvá a bíráló. Verstani szempontból a harmadik epigrammában egyetlen megjegyzés található, mégpedig az 5, 8, 8-ban olvasható *lovagi tekintélyünk* belső szóhatárán. Itt két pirichius hiányát jelölte be a szótagok fölött, s jelezte a margón a bíráló, az eredeti szöveg *reddita dignitas* (...dita digni...) szövegrészének megfelelőjeként.⁸

Ami a három epigramma magyar szövegét illeti, azok mind a köznyelv élő, választékos stílusú és értelmű, de közérthető kifejezéseiből állnak. Rétegnyelvi szó csupán kettő fedezhető fel, az 5, 8-ban. Az egyik a kezdő szó, az az *edictum* (rendelet, hirdetmény) megfelelőjeként alkalmazott *rendelvény*, amelynek a századfordulón már némi régies íze volt, s amely talán az apjától hallott jogi szókincs remineszcenciája lehetett. Erre vonatkozó kifogását aláhúzással jelezte a bíráló, a szót Csengery János *rendelkezésként* fordította. Ezenkívül a tizedik sorban olvasható még a népies használatú *ígyen* szó, amit a közbeszédben igen ritkán használnak.

A szavakon túl, a tartalom tolmácsolása nem eredményezett leiterjakabot. Látható, hogy a gimnazista fiatalember könnyen, kézikönyvek nélkül olvasható fordítást szeretett volna készíteni, amely azonban a lehetőségek határáig követi az eredetit is, s nem egy abból kiinduló, másik művet akart létrehozni. Emiatt írt például Martialis római lakóhelye (Pirus) helyett külvárost, s emiatt nem nevezte meg Caesar forumát,⁹ pontosabban csak ezt írta helyette: *Caesarral*, ami első pillanatban, magyarázó jegyzet nélkül, úgy tűnik, nehezebbé teszi az értelmezést. Nem szabad elfelejteni azonban azt, hogy az ókori Róma topográfiájával a korabeli gimnazisták sokkal jobban tisztában voltak, mint mai utódjaik, s végső soron Babits azt is gondolhatta: ha az olvasók nem tudják is a pontos helyet, a szövegből mégis kiderül, hogy itt valami, Rómán belüli helyrajzi pontról van szó. Megállapítható tehát, hogy a maturandus, ha a szavakat nem adta is vissza minden esetben pontosan ezekben a fordításokban, a gondolatokat mégis maradéktalanul tolmácsolta.

A három műfordítás után Babits Mihály jegyzete következik, ehhez hasonló szövegrész ebben a füzetben egyedül itt olvasható. A komoly munkát végzett fordító megnevezte forrását, s evvel olyan tudatosságról tett tanúbizonyosságot, mellyel egyetlen önképzőkori társa sem rendelkezett. Az iskolai célra készült antológia,¹⁰ amelyet az epigrammák kiválasztásához használt, a szövegeket követően úgynevezett régiségtni jegyzeteket is adott; a hozzájuk hasonló magyarázatokat manapság a megértést elősegítő, nyelvi és tárgyi jegyzeteknek neveznék. Ezeket Babits beépítette fordításába, hogy magát a jegyzetelést elkerülje, illetve ahol szükségesnek érezte, megindokolta a tartalmi szabadságot. Azt azonban buzgalmában nem vette észre, hogy a kommentárok elkerülésére törekedve ő maga is glosszára kényszerült.

Martialis az alkotói pálya későbbi éveiben

Babits Mihály nyilvánosság előtt folytatódó költői pályája során nem élt az epigramma lehetőségeivel. Martialis-fordítást is csak egyet készített, azt, amely az *Erató*-ban jelent meg, s amelyet későbbi gyűjteményes műfordításkötetébe már nem vett fel.

MARTIALIS, Marcus Valerius: Phyllis

Ketten mentek a szép Phyllishez, s meztelen érték:
 mindenik elsőnek vágyta ölelni a lányt.
 „Mindenk első lesz!” – szölt Phyllis. – Jánus a szép nő,
 és kétarcú a kék; hátra s előre tekint.¹¹

Tudvalévő, hogy az *Erato* fordításából egyeseket Szabó Lőrinc készített el,¹² s ezért esetleg arra lehetne gondolni, hogy ez is az ő munkája volt, Babits ezért nem közölte később. Gondosabb tanulmányozás után mégis inkább az látszik valószínűnek, hogy témája miatt került el az újabb megjelenést. Az életében megjelent *Babits Mihály kisebb műfordításai*¹³ című gyűjteménybe ugyanis csak azokat a verseket vette fel, amelyek, ha megjelenítik is a szerelmi aktust, annak csupán az általános felfogás szerinti, „természetes” módját ábrázolják. Már az eredeti válogatást is, amely 500 darabos korlátozott példányszámban készült egy bécsi kiadónál, csak aláírás (előjegyzés) útján lehetett megvásárolni. A kiadó hazai terjesztésre nem kapott jogosítványt s a mégis bejutott köteteket itthon azonnal el is kobozták. Maga a fordító 1939-ben így jellemezte korábbi vállalkozását: „A versek kiválasztásában s magyarráöntésében egyformán kevés tekintettel voltam korunk illembeli konvencióira.” Számtalan példát lehet hozni arra is, hogy különböző prózai műveinek¹⁴ folyóiratbeli változataiban olvasható erotikus vagy durvább részleteit, miként hagyta ki vagy dolgozta át kötetbeli közlésükkor. Az *Eratóban* szereplő Martialis-epigramma is sértette a kor általános illemfelfogását,¹⁵ s inkább ebben lehet magyarázatát találni a későbbi kihagyásának.

Igaz, hogy a hispániai költő nem tartozott Babits sokat forgatott felnőttkori olvasmányai közé. 1924-ben ugyan, amikor influenzában megbetegedett, amelynek egyik szövődeményeként izomgyulladás is fellépett, az őt meglátogató újságírónak¹⁶ még a keze ügyében lévő kedves Martialisról beszélt, de már *Az európai irodalom történetében*¹⁷ a következő sorok olvashatók:

Catullus nem élcel, mint Martialis. Ő csak támad, keserűen, dühösen, szókimondóan, néha elég durván. [...] Egy másik lehetőség volt, nem törődni semmivel, mindenen csúfolódni. Ezt csinálta Martialis. Neki különben könnyű volt, nem is volt egészen római, Hispániából származott be, s ahogy Rómában nem tudott boldogulni, vissza is ment oda. Mégis szinte cinikus módon hízelgett a császárnak, s azonkívül aztán az egész világ csak élcéma volt neki. A „római”, csípő-szűrő epigrammának ő a legnagyobb virtuóza. Modern elméletírók, Lessing vagy Bajza szemében, a *par excellence* epigrammköltő. De ma nem igen mondanók költőnek. Műfaját a vicclapok vették át.

Bár ezt a kérdést a mai szakirodalom differenciáltabban látja,¹⁸ Babits véleményét ítéletének semmire tekintettel nem lévő megfontoltsága és mérlege-

lő jellege mégis hitelesíti. Az olvasó költő konklúziója mindenesetre felülírta a korábbi műfordítói önkifejezés mögött álló érzést és annak megnyilvánulását. Amikor pedig a végül el nem készült példatárat¹⁹ állította össze Halász Gáborral, a műfajról is említést tett:

Ez is kisművészet [...], de a kicsiben is nagyot és monumentálisat tud adni, s szívesen présel mintegy istenképet a kámeába. Vagy ha nem is: maga a forma sűrítetttsége és zárt-sága ad monumentális kihangzást a versnek. [...] Látni való, hogy az epigrammaköltésben mihamar a technika dominál. Néha valóban nem más az epigramma, mint virtuóz játék: hogyan lehet valami névsort vagy más megszabott tartalmat legtömörebben a legtermészetesebben beleszorítani a disztikhonba.

Felettebb jellemző azonban, hogy Martialistól semmit sem tervezett, az irodalomtörténetét kiegészítő gyűjteménybe fölvenni, ami esetleg magyarázható lenne az akkor rendelkezésre álló fordítások hiányával, vagy a korábbi próbálkozások alkalmatlanságával. Ámde Balogh Károlynak 1933-ban az *Új Idők*ben újonnan készült Martialis-fordításai jelentek meg, s 1937-ben kiadott Martialis-életrajzában is sok-sok epigramma magyar változata olvasható. Ha a folyóiratbeli közlésre nem is, de a kötetre Babitsnak mindenféleképpen fel kellett figyelnie. Idősebb Balogh Károly ugyanis apjának pécsi bírótársa volt, neki pedig bérmaeresztapja, s az ő klasszika-filológus fia iskola-, fiatalabb testvére pedig osztálytársa volt; a költő ezeket az ismeretségeket később is számon tartotta. Emellett azonban az 1934-ben Madách-életrajzzal jelentkezett Balogh Károly (aki mellesleg a drámaíró szerencsétlen sorsot ért leánytestvérenek a leszármazottja volt), többször meg is látogatta őket, ezt Török Sophie feljegyzései mutatják.²⁰ E beszélgetések egyik témája Török Sophie ekkor készülő, de soha be nem fejezett Majthényi Flóra-életrajza volt. A Madách-kötetről Schöpflin Aladár,²¹ a Martialisról pedig Devecseri Gábor²² számolt be a *Nyugat*ban. Hogy mindezek ellenére sem kívánta Babits Martialist szerepeltetni szöveggyűjteményében, az igencsak élesen mutatja ízlésének megváltozását a csúfalkodó költő irányában.²³

Az önképzőkör működéséről

A gimnáziumi önképzőkör foglalkozásainak sorában 1899 januárja és 1901 májusa között rendes és rendkívüli ülések váltogatták egymást. Míg az előbbieket mindig vasárnap tartották, az utóbbiak az úgynevezett szavaló és bíráló gyűlések voltak, amelyekből keddi és szombati napokon egyet-egyert tartottak egy tanévben. Az önképzőkör tagjai rendszeres foglalkozásaik mellett részt vettek az iskolai ünnepélyeken is, s ezt a jegyzőkönyvekben is megörökítették. A tanévi munka alakuló üléssel kezdődött és záróüléssel fejeződött be.

A rendes gyűlések felolvasó, bíráló, illetve vegyes foglalkozások lehettek. A felolvasó üléseken írók, költők műveiből, valamint bármely műfajban készült saját, esetleg iskolatárs alkotásaiból hangzottak el részletek vagy teljes művek. Ezeket a felolvasásokat azonnal elbírálták, s feltételezhető, hogy az előszóban elhangzott értekezések szövegét már korábban benyújtották, hogy a bírálóknak legyen idejük megfontoltan elolvasni azt s a vele kapcsolatos döntésüket ugyanígy meghozni. Az írásban beadott név nélküli művekből először a rostáló bizottság kiválasztotta azokat, amelyeket bírálatra érdemesnek tartottak, majd pedig kijelölték az annak megírására alkalmasnak gondolt önképzőköri tago(ka)t is. A névtelenséget biztosította a szépírási forma, bár az is feltehető, hogy a döntők többnyire ennek ellenére is tisztában voltak a szerző személyével vagy legalábbis sejtették azt. Ez az informális, metakommunikáción alapuló tudásterjedés ugyanis minden zárt, személyes érdekviszonyokra és versengésre épült közösség sajátossága. Mindenesetre a szerző neve csak a bírálat elhangzása után került fel a „fejlécbe” (általában ceruzáírással), jóval a benyújtás/elfogadás ideje után. A beadás és a bírálat közötti időszak változó volt, de annak növekedése az önképzőkörön belüli presztízsharcok egyik eszköze lehetett. A fentiekén kívül a tagok különböző pályázatokon is részt vehettek, amelyeket gimnáziumon kívüli személyek, tanárok vagy osztálytársak tűztek ki. Az általános jellegű „pályakérdések” (egy óda, egy novella, egy történeti értekezés, egy fordítás stb.) kihirdetése után azokból választhattak az önképzőkör tagjai, s tölthették meg választásukat egyéni tartalommal. Ez egyben követelmény is volt, amelynek ki-ki saját tehetsége arányában, igyekezett is megfelelni.

Történeti-rekonstrukciós vázlat

Az eddigiekben részletesen ismertetett kézirat arra is módot ad, hogy bizonyos pontokon ki lehessen egészíteni azokat az ismereteket, amelyek Babits Mihály főgimnáziumi tanulmányaira vonatkoznak.

A későbbi költő irodalmi fogékonysága már gyermekévei alatt, korán megmutatkozott. Ezt első vers- és műfordítás-próbálgatásai²⁴ s az alkotótehetség más, korai megnyilvánulásai egyaránt jelezték.²⁵ Érintették e tényt gimnáziumi osztálytársainak későbbi emlékezései is.²⁶ Utolsó középiskolai éveiben egyaránt foglalkoztatta az előadói és az alkotóművészet. Az 1898–99-es tanév második felében, amikor még csak külön engedéllyel vehetett részt az önképzőkör munkájában, többnyire szavalattal szerepelt. 1899. január 22-én például Arany János *Az egri leány* című versét, február 5-én *A szegény vándorló legény* című verset, 19-én pedig a *Toldi* második énekét mondta el. Ezekre a produkciókra és versmondására később is általában negatív kritikákat kapott, amelyek az egyes művek felfogását, az előadásmódot, valamint a kommunikáció egyéb megnyilvánulásait, például a taglejtéseket egyaránt kifogás

tárgyává tették. „A darabot nagyon jól megtanulta, s előadásában nagyon sok önállóságot árult el; hangja azonban még nem elég erős, sokszor átcsapott a színészkedésbe – s ezen többször a körülmények összejátszása folytán igen derült hangulatot keltett.”²⁷ „Higgadtan szavalt és szépen színezt.” „Tárgyválasztása helytelen, mert Arany Toldija nem való szavalásra. Nagy hibája hogy egyes részeket nagyon vontatottan másokat meg érthetetlen gyorsasággal mondotta el. Taglejtései helytelenek. Szokják le a tisztelt szavaló ezen hibáiról, s akkor sikert fog elérni.”²⁸ Ma már nem lehet eldönteni, hogy ezekben a véleményekben mekkora szerepet kapott az idősebb diáktársak féltékenysége, illetve a kiskamasz előadásbeli tapasztalatlanságai és modorosságai. Később, egyetemi évei befejeztével, tanárként és költőként is, gyakran állt közönség elő. A gimnáziumi évek előadói stílusának külső megnyilvánulásait ekkorra már elhagyta, bár szövegmondása, verstolmácsolási felfogása az általános szokástól eltérő, régebbi hagyományhoz visszanyúló maradt. Mindezt a vele készített hangfelvételek²⁹ is megerősítik, amelyekben a versbeszéd és a versételem átadásának igénye háttérbe szorította a színészi előadások, felolvasások akkor szokásos és hagyományos külsőségeit.³⁰

A következő, az 1899–1900-as tanévben, amikor rendes tag lehetett, műbírálként és írásban benyújtott, önálló pályázatok írójaként is szerepelt. Sokoldalúsága egyrészt feltűnt az önképzőkör tanárelnökének, Greksa Kázmérnak,³¹ másrészt polarizálta a tagokat: híveket és ellenfeleket egyaránt szerezve. 1899. október elsején Arany János *Pázmány lovag* című költeményét adta elő. „Bíráloi dicsérik tárgyválasztását, egyes részek kidolgozását, párbeszéddek élénk feltűntetését. Taglejtései esetlenek; szavalásában siet, mi a hangsúlyozás rovására megy.” Október 15-én már ő mondott véleményt³² másodmagával egy szavalatról, 22-én pedig *Viszály a tanácsházán* című novelláját adta próba alá. Ennek első bírálója Frank Richárd, a fő ellenlábás volt, aki „a jellemzést hibáztatja, amelyben oly gyakori az ellentét, mint a csevegésben is. Anachronizmus, mondattani hiba is gyakori. E hibáktól eltekintve a gond és fáradság megérdemli, hogy elfogadjuk.” 29-én Garay János *Obsitos* című versét adta elő, amely elhangzása után a tárgyválasztást s a hangsúlyozási hibákat bírálói ismét egyaránt kifogásolták. November 19-én egy szavalatról mondott kritikát, 26-án pedig Cicero Catilina elleni első beszédének kezdő részletével szerepelt. Választása alátámasztja latintudásának erősségét. Az oráció érzelmi, sőt indulati teltettsége, amelyet azonban a nyelvi alakzatok és a gondolatritmus fékeznek, kiválóan megfelelt az önkifejezési módját kereső személyiség teljes előadói fegyvertárának bemutatására. S egy idegen nyelvű szöveg egyébként is mindig nagyobb figyelemlkoncentrációra készíti az előadót, mint egy anyanyelvi. Ez okok miatt teljesítménye az előbbieknél nagyobb sikert arathatott, amit az önképzőkör jegyzőkönyve így örökített meg: „Helyes hangsúlyozás jellemzi szavaltát, teljesen átérzette e rész tartalmát és szándékát.” A következő év január 21-én tartott ülésen Vörösmarty

Mihály Szép *Ilonkáját* adta elő, azt a verset, amely édesanyjának is kedves költeménye volt.³³ Mivel már néhány alkalommal megrótták gyorsaság miatt, most ezen változtatott: „Szorgalma dicséretre méltó. Előadása vontatott. Jól sikerültnek mondhatjuk a párbeszédeket, a leány elhervadását leíró méla, fájdalmas részletek elszavalását.” Nem lehet véletlen, hogy a magányos, korarérett, túlérzékeny kamasz a vers szomorú részeit érezte magáénak, s nem a vadászat (lepkefogás) leírását. Január 23-án másodmagával egy Goethe-fordítást minősített, s azt stílushibái és magyartalanságai miatt nem fogadta el. Február 11-én egy Petőfi-vers előadása után komikus művek megtanulását ajánlották neki, viszont a leköszönő Balta Béla helyére egyhangúlag őt választották meg a rostáló bizottság egyik tagjának. Február 25-én *Kettétört pálcica* című írását bírálták el. A török kori novella „Alakjai igen jók. Szerkezete egységes, előadása gördülékeny.” Sajnos, ennek szövege nem ismert; lap pang vagy megsemmisült. Március 18-án az önképzőkori díszgyűlésen a *Vázlatok egy nap [ti. március 15.] történetéből* című beszédet olvasta fel. Április elsejei szaválata után – Kiss József egyik versét adta elő –, mivel „Gesztusai rosszak, kiejtése helytelen, hangja sem megfelelő”; bírálói ismét komikus versek előadását javasolták neki. Április 22-én Surányi Miklós *Holland művészet végső okairól* című értekezését véleményezte Ollé Lajos, az önképzőkör ekkori alelnöke mellett. A bírálat, ahogyan ez a jegyzőkönyvből kikövetkeztethető, meglepően tárgyyszerű és pontos volt (amennyire persze ezt a dolgot hiányában el lehet dönteni), de nem tudható, hogy a megfogalmazásban melyiküknek mekkora szerep jutott. Az április 28-i rendkívüli ülésen elfogadták *Lajos-arany* című fordítását, egy nappal később pedig a *Bíró uram Karácsony estéje* című novelláját. Utóbbit „népies nyelvezete, arányos szerkezete és tárgyilagos előadása” miatt értékelték. Végül a május 6-i záróülésen a legtöbb jutalmat ő kapta,³⁴ s a szünidei bizottság elnökének is megválasztották.

Utolsó gimnáziumi tanévének kezdete új izgalmakat hozott, amelyek valószínűleg már a szünidőben feltámadtak, megfogalmazódtak. Az önképzőkör első, alakuló ülésén ugyanis szokás szerint, a gimnáziumot elhagyó, nyolcadikos alelnök (mint láttuk, Ollé Lajosnak hívták) helyett meg kellett választani a szintén egyévi tisztségviselésre az új alelnököt. Feltehető, hogy Babits Mihály előző évi részvétele következtében, hajlamai és képességei ismeretében ambicionálta ezt a helyet, mindenesetre a lehetőség a családban is beszédtemát jelentett,³⁵ s volt osztályfőnökének is beszámolt a várva várt eseményről.³⁶ Elképzelése találkozott a tanárelnök s a tagok egy részének véleményével, ezért aztán szeptember 23-án meg is választották. Első feladata az lett, hogy szerezzen kedvezményes belépőjegyet a pécsi színház előadásaira. Nem tudni, hogy neki, házigazdájának, Kelemen Mihálynak vagy a rokon Buday család egyik tagjának volt-e ismeretsége a színház vezetésének valamelyik tagjával; mindenesetre 30-án már arról tájékoztatta iskolatársait,

hogy kérésük értő fülekre talált. Az október 6-i (7-én tartott) díszgyűlés hatásos, kezdő beszédét már ő mondta el („Szép hasonlataival s buzdító előadásával egészen feltűzelt bennünket”, áll többek között a jegyzőkönyvben), s a következő, pontosan meg nem határozható dátumú (október 14., 21., 29. vagy november 4.) önképzőkori foglalkozáson Vörösmarty nyelvezetéről olvasott fel egy értekezést. November 11-én *A merengőhöz* című Vörösmarty-verset mondta el, de a negatív kritikát most sem kerülhette el. „A szavalat hatását rontotta, hogy a kidolgozás hiányos volt. Hangja megfelelt, bár előadása vontatott, gesztusai szögletesek voltak.” Összevetve azonban az előadásra választott műveket, s azok bírálatát, megkockáztatható a feltevés, hogy az a részben szerepjátszó vágy, amely Babits Mihály első verseskötetében tetten érhető, s amely mélyén vallomástétel és elrejtőzés, oldódásvágy és menekülés, kimondás és visszavonás dichotómiái uralkodnak, ebben az időben mások szövegeinek sajátként való interpretálásában mutatkozott meg, s a vontatott kifejezésmód mintegy a saját mondanivaló, a zaklatottság és túlterheltség megnyilvánulása volt. 18-án *Pünkösdi rózsa* című elbeszélését az egyik bíráló elfogadta, a másik viszont nem, emiatt egy harmadiknak is kiadták, aki a december 9-i ülésen olvasta fel értékelő sorait. 25-én a szavalógyűlésen összecsapott egymással a két rivális: Babits Mihály és Frank Richárd. Mindketten Arany János *Tetemre hívás* című balladáját adták elő. A kritikusok a Frank-féle szavalatot értékelték többre, elsősorban „a költeményhez való alkalmas egyéniség” miatt, bár az alelnök utolsó produkcióját (Arany János: *A méh románca*) is elismerték: „Szavalata sikerült, különösen pedig az érzelmes részleteket szavalta jól.” 27-én a fentebb ismertetett kéziratgyűjtemény szerint Irgum Árpád verses elbeszélését és Vérfy Aladár versét fogadta el a rostáló bizottság. December 9-én, a november 18-án véleményezésre kiadott Babits-novellát harmadbírója elfogadta, mivel szerkezet és jellemzés tekintetében egyaránt kielégítőnek találta. E novella szövege sem ismert. Ugyanekkor Babits egy, a kuruc költészetéről szóló értekezés másodbírója is volt, amelyet iskolatársa véleményével szemben, igaz, hogy csak mint közepes művet, de elfogadott.

Az 1901. január 27-i gyűlés képet adhat arról, hogy milyen termékeny volt egy-egy foglalkozás, illetve ezeket az alkalmakat milyen komolyan vette a diákelnök, s milyen sokféle módon készült rájuk. A produkciós részében többek között felolvasást tartott *Mikes Kelemen leveleiről*. Az önképzőkör jegyzőkönyvében a következő bejegyzés olvasható erről: „Tárgya helyes, érdekes. Szerkezete nem egészen megfelelő. A bevezetést egy kissé messziről kezdi. A tárgyalásban kissé hosszan tárgyalja Mikes életét. A befejezés sem egészen megfelelő kissé hirtelen. Egyébként eléggé sikerültnek mondható a felolvasás.” Greksa Kázmér a következő megjegyzést tette: „ki kellett volna fejteni a levelek alapján a törökországi állapotokat, valamint azt is, hogy létezett-e valójában Mikes néneje, kihez leveleit intézte. Egyébként megelégedését fejez-

te ki". Babits Mihály ezenkívül másokkal együtt szavalt is, Arany János két balladáját, a *Rozgonyinét* és a *Szibinyáni Jankot*. A jegyzőkönyv mindkettőről ezt állapította meg: „Jól megtanulta a verset, de régi hibáiról nem tett még le.” A recepciós részben a kéziratos füzet szerint a 18–26. (esetleg a 27. és 28.) számú dolgozatokat tűzte ki a rostáló bizottság, nyilván válogatva az ekkor is bőséges anyagból. Az elfogadottak közül a 21–22. és a 25. számúak ismeretlenek. Puppits Géza *Esti béke* című fordításának „fejlécén” Babits ceruzás megjegyzése olvasható: „Ezt a verset nem láttam. Becsempészték. Nem gilt. Babits.” A fordítás egyik bírálója egyébként az a Soos Nándor volt, aki november 18-án elutasította Babits egyik novelláját. Ez alkalommal nyújtotta be az alelnök a fentebb már részletesen bemutatott *Martialis*-fordításokat is; bírálóinak Kircz Józsefet és Vérffy Aladárt jelölték ki. Február 3-án Babits csupán egyik önképzőköri társa értekezését olvasta fel. A 10-i jegyzőkönyvben írásos előzmények nélküli szikár megjegyzés tudósít arról, hogy Greksa Kázmér tanárelnök szigorúan megróttá a hiányzókat, többek között a sokat szereplő alelnököt is. A 17-i jegyzőkönyv csak napokkal később készült el, s csak az aláírás mutatja Babits közreműködését. Március 3-án a jegyzőkönyvbe a következő sorok kerültek: „a kör az alelnöknek bizalmat szavazott, ki ugyanis le akart köszönni. Reméljük azonban, hogy ez nem volt komoly dolog; csak búzdítani akar bennünket kissé szorgalmasabb munkálkodásra. A mi különben kívánatos is volna, mert talán még egyik évben sem volt oly gyarló eredmény, mint milyen, az idén várható.” Egy héttel később, tizedikén mégis ez történt: „új alelnököt választott a kör. Ugyanis Babits Mihály alelnök nagykorú elfoglaltsága miatt tisztéről leköszönt. A kör sajnálatát fejezi ki munkás és minden tekintetben kifogástalan alelnöke távoztán, egyuttal új alelnöknek Frank Richard VIII. o. tanulót választá meg kitörő éljenzéssel. [...] Az indítványok során a kör Babits Mihály volt alelnöknek a körben kifejtett buzgalma és tevékenysége megtisztelésére jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.” Mi lehet vajon a magyarázata az alelnöki hivataltól való megválás ily hirtelen módjának?

Amikor Babits Mihály 1920-ban Szabó Lőrincnek gyermekkori élményeiről beszélt, többek között a következőket is elmondta: „Én egy mintagyerek voltam, annak éreztem magamat. Hogy nekem a legkiválóbb és legnagyobb embernek kellennem, abban egy percig sem kételkedtem, nem is tudtam az eredetét ennek az érzésnek, hogy én egészen más ember vagyok, aki felülről nézek a többiekre.”³⁷ Ez a magabiztosság, valamint az erkölcsi eredetű cél- és feladatorientáltság gyermekkorában több összetevő hatására alakult ki benne, több körülményből táplálkozott: anyja és idősebb nőrokonai szeretetéből, az apa példakép-mivoltából, azaz a korai évek családi védettségeből; a gyermeki ész által érzékelhető anyagi jólétből (ami persze a szülők számára nem biztos, hogy az volt); a szellemi és művészi tevékenységek családon belüli elismeréséből és gyakorlásából; s abból, hogy korai éveiben sze-

rencsésen mentesült a tartós megrázkódtatásokat okozó csalódásoktól. Lelki életének és érzelmeinek pozitív, az alakuló személyiséget befolyásoló változásaiban megerősítette a családban tapasztalt, élő, nem külsődleges, szavakba nem foglalt, de gyakorolt, megélt spiritualitás és szabadelvűség kettős hatása, amelynek feloldása az erény által irányított személyiség kialakulásában lehetséges, ahogyan ezt élete alkonyán *Az elbocsátott vad* című versében oly pontosan fogalmazta meg. Gimnáziumi osztálytársainak későbbi emlékezései mind kiemelték messzemenően önzetlen segítségnyújtását a tanulásban, hiszen a latin, valamint a magyar nyelv és irodalom anyagában sokkal több ismerete és nagyobb gyakorlata volt náluk. Ezt tanárai s eminens osztálytársai (Balta Béla, Antoni Miklós, Frank Richárd) egyaránt elismerték. Különösen Bitter Illés, felsős osztályfőnöke, valamint Greksa Kázmér, magyartanára és az önképzőkör tanárelnöke figyelt fel rá s külön is foglalkoztak vele. A külvilág elismerése megerősítette őt saját tudásában, s vitatkozó kedvét nem fogta még vissza az emberi tudással szembeni kételkedés: ezt mutatja többek között az is, hogy hetedikes korában az önképzőkörben többször a végzős Surányi Miklóssal szemben álló véleményt képviselt. Viszont a számtanmérten s az ének nem tartozott erősségei közé. Nem vett részt korosztályának szórakozásaiban sem, sem a korzózásban, sem a flörtölésben. Az olvasáson kívül egyetlen szenvedélye a sakkozás volt. Jellemvonásai közül szinte mindegyik volt gyermekkori ismerőse kiemelte szelíd természetét, szükszevűségét, jó modorát, zárkózottságát és tartózkodását. Volt, aki megemléltette, hogy hatodikos kora után komoly irodalmi tanulmányokat folytatott, fekete ruhában járt és igen keveset mosolygott. Fontos, igen jellemző tulajdonságként az előbbieket mellett a testi dolgokkal kapcsolatos ügyetlenségét örökölték meg – ez az anya, Kelemen Auróra fiát a széltől is óvó magatartásának, valamint permanens betegségtudata példájának hatására alakult ki.

Babits későbbi önképei és visszaemlékezései megerősítik az osztálytársak benyomásait és emlékeit. Egyik fennmaradt önéletrajzában kiemelte a latin nyelvhez való vonzódását, s szót ejtett arról, hogy harmadikos gimnazista korában érdeklődése a tananyagok helyett az olvasmányok felé terelődött.³⁸ Ebből az ősi, örökkévalónak érzett biztonságból vetette ki őt éppen a biológiai lét egyik, a személyiséget legkomolyabban próbára tevő fordulóján, serdülőkkora elején apja halála, pécsi magánya és sivárrá váló anyagi helyzete. Ötödik gimnazista korában történt mindez, egyedül maradván ekkor nyílt rá szeme a magyar irodalomra. Ezt a váratlanul és brutálisan rászakadt egyedüllétet éppen elég volt elviselnie, feldolgozása azonban már hosszabb periódust vett igénybe. Művészi ambíciói és megnyilvánulásai sem találták meg még a nekik rendelt tért. Ebben az időben erősen normakövető volt, pontosabban emlékezése idején normakövetőnek látta korábbi énjét: „Nagyon szép fiú voltam és tiszta, és rendesen öltözködtem, nem úgy, mint most. Nagyon sokat adtam a toalettre. Nagyon pedáns voltam e tekintetben.” Az

emlékezések múltmegszépítő vonását is figyelembe véve, hihető, hogy volt gimnazista évei alatt (esetleg többször is) ilyen korszaka, amelyben, más időszakokhoz hasonlóan, letörések és újrakezdések követték egymást. „Nagyon magányos gyerek voltam. Pajtásaim nem voltak, vagy ha voltak, tekintélyt igyekeztem tartani. Mindig meg voltam győződve, hogy mindenki más buta, csak én nem. De tényleg, ha visszagondolok, rettenetes buták voltak. Én nem voltam olvasott különösebben, de egész érzelmi életem borzasztóan felette állt a többiekének.”³⁹

A gimnáziumi önképzőkörnek egyaránt volt ellenzéke a szülők és a tanárok között is. A szülők sokallták az elfoglaltságot (mint látni lehetett, a gyűlések vasárnap voltak, s ebben az időben még szombaton is volt tanítás), amely a túlterhelt diákokat a fontosabb kötelességtől vonta el, a tanárok egy része pedig hírnevét is féltette. Az önképzőkörök azonban csak leképezték a körülöttük lévő világ érvényesülési formáit és lehetőségeit, miközben a nyilvános szereplésre való felkészítés és felkészülés igen fontos eszközként működtek. Sásdi Sándor és nyomán Belia György Babits lemondásának okát önképzőköri rivalizálásban látta.⁴⁰ A másik érintett, Frank Richárd emlékezése közvetetten megerősíti ezt. Ő gyermekkorában igen szegény körülmények között nőtt fel, apja gimnáziumi tanulmányainak megkezdése előtt halt meg, anyja pedig csak kiegészítő tanítónői állást kapott Pécsen. Visszaemlékezésében szót ejtett arról, hogy tízéves (azaz elsős gimnazista) korában a Babits szülők meghívták egy alkalommal hozzájuk uzsonnára. A többet nélkülöző fiú elámult osztálytársa lakásának berendezésén, a szobáik számán, az udvaron lévő tornaszereken, melyeket azonnal ki is próbált. A vendéglátó azonban „Szelíd, de kissé közömbös arckifejezéssel nézte tornamutatványaimat, amelyek nem látszottak őt érdekelni.” A kávé után viszont Babits elővett egy könyvet és szavalni kezdett belőle. A történet hangnemén évtizedek elmúltával is átüt a gyermeki rivalizálás ártatlan, vetélkedő, ám ugyanakkor önbizalom-megerősítésre törekvő vágya, amely a megismerkedésük idején nehezebb helyzetű gyermekben mégis felejtethetetlen sebet ütött. A szintén jó tanuló Frank Richárd természetesen elismerte osztálytársa rátermettségét, s az önképzőkör alelnökévé történt egyhangú megválasztását avval indokolta, hogy „az előző években⁴¹ is nagy szorgalommal megírt dolgozataival, mélyen átérzett szavallataival és kíméletes, de éles elméjű bírálataival kitűnt”. Az emlékezés további részében az áll, hogy Babits Mihály előjelek nélkül mondott le az alelnökségről, ami Greksa Kázmért is láthatólag kellemetlenül érintette. Rá is akarta beszélni a maradásra, de Babits a következő alkalommal mégis megerősítette szándékát. Utóda éppen Frank Richárd lett, akit, elbeszélése szerint, ez váratlanul ért, s az érettségi előtti egy hónapra csak kötelességtudásból vállalta el. S bár ő a lemondás általuk vélt okára nem tért ki, gyanúra adhat okot a következő mondat: „Babits Miska ezen incidens után

nem mutatott sértődöttséget. Magatartása továbbra is változatlanul csendes, nyugodt, szerény maradt.”

Volt tehát egy incidens, amely után Babits Mihály nem sértődött meg, bár a szövegből úgy sejlik, erre lett volna oka. Ha viszont igen, akkor e kellemetlen eseménynek külső, tőle független tényező által indukálnak kellett lennie, mert senki sem sértődik meg azért, amit ő maga idézett elő; amiatt legfeljebb büntudata van. Babits, az önképzőköri viszonyokat figyelembe véve, két esetben érezhette frusztrálva magát. Először azért, mert a tagok nem jártak az ülésekre, amit ő fontosnak, önmaga számára pedig lelkiismereti feladatnak tekintett. Ezt feltételezte Belia György is, a távolmaradást Babitscsal szembeni bojkottként értékelve. De az is sértettségre adhatott volna okot, hogy akik jártak, azok nem nyújtottak olyan teljesítményt, amilyent az alelnök elvárt volna, s ami miatt önmagát hibáztat(hat)ta. Az erőfeszítések hiábavalósága, ami egyébként a felnőtt és ép személyiséget is felőrölheti; az ő iskolán kívüli, megoldatlan és feldolgozatlan élményei mellett annál nagyobb terhet jelentett, mint amit még el tudott viselni, s inkább ez vihette őt a mindenki által váratlan lemondás fásultságába. Tanárai és osztálytársai előtt azonban ezek az okok elzárva maradtak, nem akadt hát számukra más, mint a részmagyarázat. Amit Frank Richárd incidensként értékelt, s ami előidézésében, az alelnöki tisztség megszerzéséért indított harc másik szereplőjeként, egyben pillanatnyi veszteseként valószínűleg neki is jutott némi szerep; Babits Mihály döntésében csupán egy hosszabb folyamat végpontja volt. Ennek, a külvilág számára érthetetlen és nem várt döntésnek kiváltó okai között ráadásul érdemes számba venni még a következő tényezőt is. *Halálfi* című regényében ezek az önéletrajzi eredetű sorok olvashatók:

Imrus most egészen magára maradt; az iskolában nem sokat törődtek vele, mióta apja halála nem volt többé szívetmegindító újság. Ki törődik egy árva diákkal, aki gyermekszépségét, kedvességét napról-napra veszti, hangja változik, mozdulatai ügyetlenek, kerüli az embereket, pajtáskodni sem tud, s még tanulmányait is mindig újra elhanyagolja, mert képes hősi erőfeszítésre, de nem kenyere a kitartás?⁴²

Mindezek alapján az elhatározás az érzelmi életben bekövetkezett változás végső konklúziójaként is értékelhető. Mivel Babits Mihály erősen reflexív személyiség volt már diákkorában is, belátta, hogy az önképzőkör tökéletlen működése mellett, ő maga sem úgy „funkcionál”, ahogyan azt alelnökként elvárná.⁴³ A serdülőkor e kettős konfliktusát pedig csak úgy tudta feloldani, hogy az összes körülményekre való tekintet nélkül, lemondott.

A március 17-i jegyzőkönyv szerint az ekkor megrendezett 15-i díszgyűlésen már Frank Richárd tartotta a megnyitó beszédet, s a volt alelnök nem szerepelt. 24-én viszont Petőfi Sándor *A Tisza* című versét mondta el, s ekkor kapott versmondására először dicséretet, amely szerint megmutatta, miként

kell egy leíró költeményt sikeresen előadni. A következő ülés április 14-én volt, ahol többek között az ő szavlatára is sor került volna, produkciója azonban elmaradt. Viszont Vérffy Aladár *Az én vágyam* című versének harmadbírálójává jelölték ki, mivel azt korábban az egyik értékelés megfelelőnek találta, a másik viszont nem. Ezt a verset a rostáló bizottság még november 27-én fogadta el, a döntés tehát igencsak elhúzódott. Ugyanezen az ülésen akceptálták még másik három önképzőkori tag verseit, ezek közül az egyikre született meg Babits Mihály önálló bírálata.⁴⁴ Április 20-án a rendkívüli gyűlésen Babits Mihály év elején elfogadott *Martialis*-fordításait kritizálták meg, de a két bírálat szövege ismeretlen. Az önképzőkör utolsó hivatalos foglalkozása május 12-én, vasárnap volt, ekkor tartották a dísz- és egyben zárógyűlést is. Ezen, az egész tanévi működést figyelembe véve, Babits Mihály, mint legjobb bíráló, egy arany jutalmat kapott. Gimnáziumi jelenlétének utolsó mozzanatára az önképzőkör következő tanévi, szeptember 22-i alakuló gyűlésén került sor, ahol Frank Richárddal, Balta Bélával és Györkő Sándorral együtt tiszteletbeli taggá választották. Ő maga persze már nem volt jelen, hiszen ebben az időben megváltoztatott célú (jogi helyett bölcsész) tanulmányainak megkezdésére készült.

„Kinek éber gondja kín, dalban újul léte”

Az önképzőkör, amely kudarcokban, intrikákban és sikerekben egyaránt részesítette, amelynek tagjai kíméletlenül kritizálták ugyan egymást, de a rátermettséget és a teljesítményt elismerték; kicsiben előlegezte azokat a hatásokat, amelyekkel később, az irodalmi élet résztvevői által oly sokszor szembesült, s előtanulmányul és tapasztalatul szolgált a Négyesy-szeminárium foglalkozásaira; nem véletlen, hogy oly hamar s oly magától értetődően foglalta el ott az őt megillető helyet. A múlt századforduló oktatási rendszerében ugyanis a közép- és a felsőfokú képzés erősen egymásra épült, célkitűzéseiket nem egymás ellenében és főleg nem egymást hibáztatva kívánták megvalósítani, s maguk a tanárok is tisztelték a tudást, és az egyéniséget; támogatták, bátorították, nyesegették a vadhajtásokat, hagyták érvényesülni a személyes érdeklődést: a fennálló összes lehetőséget igénybe véve orientáltak a tehetséget, nem félték tőle, nem irigykedtek rá, s nem saját maguk idézettségi indexét kívánták a tanítványok által növelni. Különbözni az átlagtól persze ekkor sem volt könnyű – de éppen az erre vonatkozó elszántság lehetett a belső fejlődéssel együtt a külső előbbre jutás záloga. A kiegyezés utáni évtizedek szellemi életének ugyanis egyik legrokonszenvesebb vonása az autonóm személyiségek tudomásulvétele volt, akiket, magától értetődő módon még a velük polemizáló vélemények is megerősítettek.

Babits Mihály csecsemőként beleszületett a különbözőségbe, s már kisgyermekként elfogadta azt. Igaz, még nem az értelem, csupán az érzelem s

az ösztönök szintjén. Ám évei növekedésével szeme lassan nyíltni kezdett a világra. S észrevette, hogy a különbözőség, amely felemel, azonnal el is választ. Nem lehet tudni, mikor érintette meg először az *ómega* s az *alfa* szorítása, de két utolsó gimnáziumi évének tapasztalatai, a belső és a külső magány együttes megízlelése csak elmélyítették benne ezt az élményt. Igaz, hogy a szerzetes tanárok által nyújtott tudás, a szellemi elődök megtalálása, s a kultúra egzisztenciává lényegülése felvértezték e szűnhetetlen állapot elviselésére. Élete további részében ezért már csupán a szerepeivel, századának elkerülhetetlen kellékeivel viaskodott, amelyek legnagyobb részét nem akarta ugyan, csak éppen döntésérett személyiség volt, aki a felelősség elől sem hátrált meg. Azonban egyszer még, 1917-ben kibukott belőle az addigra már elfeledett kamaszhang, s fedetlenül, a régi ént idézve, hallatta magát. Lehetne másképp is. De a zárójel nagy úr.

Nézd, lelkem, a menny hogyan ragyog:
A csillagok
aranyos morzsája hinti.
(Hát sohase tudhatok
szabadon ragyogni, mint ti?
Futkosni, mint a kis nyuszikák?
Örülni, mint a virág?
Sírni, mint ősszel a fák?)

1 Péterfalván, az egykori Szeben megye területén 1857-től kezdve működött egy papírgyár. Lásd BOGDÁN István, *A magyarországi papíripar története. (1530–1900)*, Bp., Akadémiai, 1963, 357.

2 Ez a tanulmány csak a fordításokkal foglalkozik. A bírálatról lásd BUDA Attila, *Babits Mihály első irodalmi bírálata avagy az önképzőkörök haszna*, Iris, 2000, 2–3, 124–126.

3 Az epigrammákat a szakirodalom a Martialis-szöveghagyomány alapján a könyv és a könyvön belüli sorszám együttes jelölésével azonosítja. Ennek megfelelően a Babits Mihály által lefordított versek a fenti sorrendben: 1,117; 8,76; 5,8. Az egyes sorokra való hivatkozáshoz természetesen fel kell tüntetni még azok sor-számát is.

4 Lásd erről ÉDER Zoltán megállapításait *A gólyakalifa* kritikai kiadásának (Bp., Korona Kiadó, 1997) apparátusában, 493–519.

5 Lásd Csengery János bevezetését az általa fordított Martialis-„összeshez”: MAR-

TIALIS, *Marcus Valerius epigrammáinak tizen-négy könyve a Látványosságok Könyvével*, Bp., MTA, 1942, 24. Az idézőjel oka az, hogy ebből a kiadásból mintegy 260 epigramma hiányzik, „amelyek nélkül hölgyközönségünk és ifjúságunk tisztább és zavartalanabb élvezettel forgathatja a nélkül is eléggé szabadszajú poétánkat.” 33. Ezeket külön füzetben jelentette meg a fordító és a kiadó.

6 Occurris quotiens, Luperce, nobis: / „Vis mittam puerum” subinde dicis, / „Cui tradas epigrammaton libellum, / Lectum quem tibi protinus remittam?” / Non est quod puerum, Luperce, vexes. / Longum est, si velit ad Pirum venire, / Et scalis habito tribus, sed altis. / Quod quaeris propius petas licebit. / Argi nempe soles subire letum: / Contra Caesaris est forum taberna / Scriptis postibus hinc et inde totis, / Omnis ut cito perlegas poetas. / Illinc me pete, nec roges Atrectum, / – Hoc nomen dominus gerit tabernae – / De primo dabit alterove nido /

Rasum pumice purpurave cultum / Denaris tibi quinque Martialem. / „Tanti non es” ais? Sapis, Luperce.

7 „Dic verum mihi, Marce, die amabo; / Nil est, quod magis audiam libenter.” / Sic et cum recitas tuos libellos, / Et causam quotiens agis clientis, / Oras, Gallice, me rogasque semper. / Durum est me tibi, quod petis, negare. / Vero verius ergo quid sit, audi: / Verum, Gallice, non libenter audis.

8 Edictum domini dei que nostri, / Quo subsellia certiora fiunt / Et puros eques ordines recepit, / Dum laudat modo Phasis in theatro, / Phasis purpureis ruber lacernis, / Et iactat tumido superbus ore: / „Tandem commodius licet sedere, / Nunc est reddita dignitas equestris, / Turba non premimur nec inquinamur.” / Haec et talia dum refert supinus, / Illas purpureas et arrogantis / Iussit surgere Leitus lacernas.

9 Lásd részletesebben: BARDON Alfréd, *A Caesar-forum Rómában*, Bp., Akadémiai, 1990.

10 A Babits Mihály által használt szöveggyűjtemény könyvészeti leírása: *Anthologia latina*. Latin költészeti olvasókönyv. I. Lyrai szemelvények. (Bevezette, magyarázta és metrikai függelékkel ellátta: PIRCHALA Imre.) Bp., 1880, Eggenberger. XVIII + 153. Második kiadása 1890-ben, harmadik 1896-ban, negyedik pedig 1899-ben jelent meg, utóbbi már az Athenaeum kiadásában. A terjedelem és a cím némi eltérést mutat az egyes kiadásokban, de a szövegek változatlanok, s meg egyeznek a W. Gilbert–I. Friedlaender (1886) és W. Heraeus–I. Borovskij (1982) -féle autentikus kiadások szövegével. Ezek, szemben a magyar nyelvű „összessel”, egyetlen kötetben tartalmazzák Martialis valamennyi epigrammáját. Lásd még az 5. számú jegyzetet is.

11 Ez az epigramma a 10. könyv 81. számú verse.

12 *Érlelő diákévek*, sajtó alá rend. KABDEBŐ Lóránt, Bp., PIM–NPI, 1979, 341–342. Szabó Lőrinc később, 1951-ben egy világirodalmi gyűjtemény számára fordított Martialis epigrammáiból, s ha az *Erató*-ban szerepelő az ő munkája lett volna, akkor azt egészen biztos megemlíttette volna ekkori leveleiben. De csak a fordítás tényszerű számlott

be. Lásd *Harminchat év. Párhuzamosok*. Szabó Lőrinc és felesége levelezése, 1945–1957, sajtó alá rend. KABDEBŐ Lóránt, Bp., Magvető, [1993], 203–205.

13 Bp., [1939], Athenaeum.

14 Például *A gólyakalifában*, a *Halálfiában* és az *Elza pilótában*.

15 Csengery János is kihagyta 1942-ben kiadott „teljes” Martialisából ezt, valamint a többi sikamlós epigrammát s csak külön kötetben tette közzé őket. Lásd még az 5. és a 10. számú jegyzeteket is.

16 GERŐ László, *Látogatás a nagybeteg költőnél* = BABITS Mihály, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” Interjúk, nyilatkozatok vallomások, sajtó alá rend. TÉGLÁS János, Celldömök, Pauz–Westermann, 1997, 141.

17 [Bp., 1936], Nyugat, 89., 110.

18 ADAMIK Tamás, *A realista irányzat: Martialis és Iuvenalis* = Uő, *Római irodalom az ezüstkorszakban*, [Bp., 1994], Seneca Kiadó, 193–206.

19 BABITS Mihály, *Az európai irodalom olvasókönyve*. Töredék és vázlat. A függelékben Halász Gábor levelei. (Közl.: GÁL István.) Bp., Magvető, [1978], 134–136.

20 Például 1935. január 11-én Babits Török Sophie-val látogatta meg Balogh Károlyékat. A Balogh házaspár február 19-én adta vissza a vizitet. Március 5-én délután szintén Babitséknál jártak. Lásd OSZK KT Fond III/2.367.

21 SCHÖPFLIN Aladár, *Balogh Károly Madách könyve*, Nyugat, 1935, I/418–419.

22 DEVECSERI Gábor, *Martialis*, Balogh Károly könyve, Nyugat, 1938, II/73–74.

23 Balogh Károly fordításai modern kiadványokban is helyt kaptak, így például a Szepeffy Tibor által szerkesztett *Római költők antológiája* (Bp., Európa, 1964) című kötetben is olvashatók.

24 1891-ben például már egy köszöntő versét aktualizálta családi alkalomra, s 1897-ben a *Progrès* című francia lapból fordított. Lásd ÉDER Zoltán, *Babits Misike első szárnypróbálgatásáról*, Iris, 1998, 3–4, 120. és: *Babits Mihály levelezése, 1890–1906*, sajtó alá rend. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1998, 27.

25 BABITS Mihály, [Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből] (Szabó Lőrinc lejegyzésében) = Uő, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Pauz-Westermann, 1997, 70.

26 *Babits és Pécs*. Vallomások, dokumentumok, emlékek, vál. TÜSKÉS Tibor, Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1997, 23–52.

27 A Főgimnázium, később Nagy Lajos Gimnázium önképzőkörének jegyzőkönyvei az 1867–1948 közötti iratanyag részeként jelenleg Pécsen, a Baranya megyei Levéltárban található. Ezt az érdekes művelődés- és oktatástörténeti dokumentumot hasznos lenne teljes egészében jegyzetel kiadásban bevezetővel közzétenni. Itt szeretnék köszönetet mondani RÓNA Juditnak is, hogy lehetővé tette a szerkesztésében már kiadás előtt álló Babits-kronológia anyagának felhasználását.

28 Babits később Sásdi Sándornak erről az alkalomról a következőket mondta: „Elragadt a hév, álltam a dobogón nagy büszkén, és amikor a tivornyát leíró első részt elszavaltam, a padosorokból felém kuncogó nevetés ütötte meg a fületem. De én csak szavaltam tovább, amíg a kacagás hangos nevetéssé nem zajosodott. Le voltam sújtva, hogy ilyen komikus hatást keltem...” Lásd SÁSDI Sándor, *Pécsi emlékeiről és irodalomról beszél a hosszú betegségéből felépült Babits Mihály* = BABITS Mihály, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Pauz-Westermann, 1997, 341.

29 A Magyar Rádió az 1930-as évek második felében több hangfelvételt készített Babits Mihállyal, amelyekben saját verseit és prózai szövegeit olvasta fel, illetve egy előadás-sorozat egymás utáni alkalmainak bevezetőjét mondta el. E felvételek egy része megmaradt, s ezeket 1984-ben a Hungaroton önálló lemezen is megjelentette. A lemez címe: *Babits hangja*, azonosító betűjele és sorszáma: LPX 19221.

30 „...dunántúli ritmusban ejti a »beszürödő« szót, rövid ü-vel. Zárt e hangot is használ, ami szintén szűkebb pátriájára utal, no meg arra, hogy a régi művelt köznyelv használta ezt a hangot. A két felvétel arra is példát nyújt, hogy a gyászbeszéd lényegesen mélyebb hangon szólal meg, mint az előadás. Az

előadásban kissé tanáros deklamálást hallunk, a művelt embereket jellemző kristálytisza kiejtéssel és tagolással. A részlet zeneileg is szépen komponált: az alaphangról felszárnyaló, majd oda visszatérő dallamvilágával.” MONTÁGH Imre, *Ami a szavak mögül hallható*. Lásd *Irodalmi hangarchívum*. Válogatás a Petőfi Irodalmi Múzeum hanganyagából, összeáll. HORVÁTH Zsuzsa, [Bp.], Országos Oktatástechnikai Központ, 1985, 53–54.

31 Róla legutóbb, részletesen: GAJDA Péter, *Greksa Kázmér*, Iris, 1999, 3–4, 136–138.

32 Babits önképzőköri bírálati közül kevés maradt meg az utókorunk. Három, társaival közös munkáját, Tüskés Tibor jóvoltából Belia György már közölte. Lásd BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*. Bp., Szépirodalmi, [1983], 120., 122.

33 Eötvös Károly Lajos–Babits Mihályné Kelemen Aurórának, Bp., 1911 [1912], február 10. = *A Babits család levelezése*, szerk. BUDA Attila, Bp., Universitas Kiadó, 1996, 329.

34 A Főgimnázium értesítői alapján: BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, Bp., Szépirodalmi, [1983], 118–119.

35 Lásd Buday Dezső két Babits Mihálynak Kolozsvárról írt levelét (1900. szeptember 27. és október 3.). Közölve: *Babits Mihály levelezése, 1890–1906*, sajtó alá rend. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1998, 35–36.

36 Csokonay Zsigmond válasza (Zirc, 1900. november 23.) Babits elkallódott soraira utal, lásd *Babits Mihály levelezése, 1890–1906*, sajtó alá rend. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1998, 37–38.

37 BABITS Mihály, [Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből] (Szabó Lőrinc lejegyzésében) = Uő, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Pauz-Westermann, 1997, 73.

38 BABITS Mihály, *A szakvizsgái folyamódához kívánt önéletrajz impuruma* = Uő, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” Interjúk..., 5–10.

39 BABITS Mihály, [Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből] (Szabó Lőrinc lejegyzésében) = Uő, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” Interjúk..., 71–72.

40 BELIA György, *Babits Mihály tanulói*, Bp., Szépirodalmi, [1983], 121.

41 Mivel a gimnázium diákjai hivatalosan csak a két utolsó évben lehettek az önképzőkör tagjai, ezt a kifejezést úgy kell érteni, hogy korábban, a latin és magyar órák keretein belül.

42 BABITS Mihály, *Halálfiái* (1–2. köt.) [Bp., 1938], Athenaeum, I/334.

43 Anyai nagybátyjának, Kelemen Imrénnek 1900. április 4-én írt verses levelében a kö-

vetkező sorok olvashatók: „Belebotorúlván sok iszonyú versbe, / Elfárad az elme, kitörök a nyelve. / Verset egész hón át szavalni, bírálni / S legiszonyatossabb magamnak csinálni!” Lásd *Babits Mihály levelezése, 1890–1906*, sajtó alá rend. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1998, 32.

44 Lásd a 2. számú jegyzetet.